

ΓΙΑ ΤΟΝ WIM F. BAKKER ΚΑΙ ΤΟΝ ARNOLD F. VAN GEMERT: ΔΕΞΙΩΣΗ ΤΩΝ ΔΙΟΣΚΟΥΡΩΝ ΟΛΛΑΝΔΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΤΩΝ

Οι κορυφαίοι επιστήμονες που τιμούν απόψε με την παρουσία τους τον Τομέα Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών, το Τμήμα Φιλολογίας, τη Φιλοσοφική Σχολή και το Πανεπιστήμιό μας είναι, απ' όσο ξέρω, και οι πρώτοι Ολλανδοί φιλόλογοι νεοελληνιστές που γίνονται δεκτοί στην ακαδημαϊκή μας κοινότητα με τον ανώτερο παραδοσιακό πανεπιστημιακό τίτλο, του επίτιμου διδάκτορα. Ταυτόχρονα, είναι και οι πρώτοι ξένοι νεοελληνιστές που υποδεχόμαστε στο Τμήμα μας ύστερα από τον κατά 20 περίπου χρόνια πρεσβύτερό τους, ιταλοέλληνα νεοελληνιστή και γραμματολόγο Mario Vitti, ο οποίος ήταν και ο πρώτος από τους αγαπητούς συντεχνίτες μας της υπόλοιπης Ευρώπης που τιμήσαμε στην αίθουσα αυτή, πάνε κιόλας 10 χρόνια.

Είναι ευτυχισμένη συγκυρία το ότι η υπερβολική, κάποτε, φειδώ με την οποία ο Τομέας μας αναγνωρίζει επίσημα το σημαντικότερο έργο και την ερευνητική-επιστημονική θέση των συναδέλφων μας του εξωτερικού σφραγίζει με τον καλύτερο τρόπο τα τελευταία σαράντα χρόνια ζωής του Τμήματός μας, αφού στις 16 Απριλίου του 1964 απένειμε το πρώτο, απ' ό,τι θυμόμαστε, «νεοελληνιστικό» επίτιμο διδακτορικό του, και μάλιστα όχι σε φιλόλογο μα σ' έναν λόγιο ποιητή, τον γόνιμα ευαίσθητο απέναντι στην κρητική λογοτεχνία Γιώργο Σεφέρη· θυμίζω πως ακολούθησαν άλλοι 6 λογοτέχνες (Γιάννης Ρίτσος, Οδυσσέας Ελύτης, Γιώργος Βαφόπουλος, Ζωή Καρέλλη, Νίκος Πεντζίκης, Μανόλης Αναγνωστάκης) και μόνον 1,5 ακόμη μελετητές, ήτοι – εξαιρώντας τον Vitti – ο κριτικός της νεότερης λογοτεχνίας μας Αλέξανδρος Αργυρίου και, πρόσφατα, ο ενμέρει βυζαντινολόγος και ενμέρει νεοελληνιστής Ρώσος Μπαρίς Φόνκιτς. Και ευτυχισμένη, επίσης, συγκυρία αποτελεί το ότι οι δυο γερές ολλανδικές χάντρες που έρχονται να προστεθούν σ' αυτό το μικρό ακόμα κομπολόι,

Εισήγηση («έπαινος») στην πανηγυρική συνεδρίαση του Τμήματος Φιλολογίας του ΑΠΘ για την αναγόρευση των Wim F. Bakker και Arnold F. van Gemert σε επίτιμους διδάκτορες (Αίθουσα Τελετών της Φιλοσοφικής Σχολής, 16.6.2004)· δεν μεταβάλλεται η προφορική μορφή.

για να το φτάσουν στον αποστολικό και αστερόεντα ευρωπαϊκό αριθμό 12, είναι δυο άνθρωποι που μας συνδέουν με τη γονιμότετη προδικτατορική άνθηση της Φιλοσοφικής μας Σχολής, και την ερευνητική και διδακτική παράδοσή της: την παράδοση όχι μονάχα του πρωτοστάτη της αναγόρευσης του Σεφέρη, δηλαδή του αγαπημένου κοινού δασκάλου μας Λίνου Πολίτη, αλλά και άλλων δύο Νεστόρων εκείνης της «χρυσής εποχής», του μακαρίτη Μανούσου Μανούσακα και του αειθαλούς – καλή του ώρα! – Μανόλη Κριαρά.

Με τον Πολίτη και τους δυο τελευταίους αυτούς, Κρητικούς στην καταγωγή και επίλεκτους υστερομεσαιωνολόγους, κρητολόγους και μεταβυζαντινολόγους, μα και ανθρώπους που άπλωσαν τα ερευνητικά φιλολογικοϊστορικά δίχτυα, τα δικά τους και των μαθητών τους, συστηματικότερα και παραγωγικότερα σε μια πλατιά θάλασσα που καλύπτει ολόκληρο το βυζαντινό και ευρωπαϊκό τέλος του Μεσαίωνα, την Αναγέννηση, το Μπαρόκ μα και κατοπινούς αιώνες τής εν πολλοίς κοινής ιστορίας της λεγόμενης Δυτικής και της λεγόμενης Ανατολικής ή, έστω, Νοτιοανατολικής Ευρώπης, φτάνουμε στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων των δύο επιστημόνων που τιμούμε απόψε, του Γουλιέλμου (Wim) Bakker και του Αρνόλδου (Arnold) van Gemert.

Η αργοπορία στο να τιμήσει το Τμήμα μας επιφανή παιδιά της πατρίδας του Έρασμου, τουλάχιστο στον τομέα των υστερομεσαιωνικών και νεοελληνικών σπουδών, δεν οφείλεται, βέβαια, στα δικαιολογημένα αμφίθυμα αισθήματά μας ως Νεοελλήνων απέναντι στον ευφύεστατο και κριτικότερο ουμανιστή του τέλους του 15ου και των αρχών του 16ου αιώνα, που, δυστυχώς, τα κατάφερε όχι μόνο να στηλιτεύσει τις μωρίες του καιρού του, αλλά, μέσα στην αναγεννησιακή λατρεία της κλασικής αρχαιότητας, και να αποκόψει βίαια από τον ευρωπαϊκό πολιτισμικό κορμό την ήδη εξελιγμένη – μέσα από τον Μεσαίωνα – νεοελληνική γλώσσα και προφορά του καιρού του, προβάλλοντας το ψιμυθιασμένο είδωλο ενός αναπαλαιωμένου γλωσσικού φαντάσματος που δεν το είχε επικαλεστεί ως τότε ούτε καν το «αντίθετον Σκαμνίν», της Εκκλησίας της Ρώμης, με τον ιταμό μισοβυζαντινισμό του και την ακόμη πιο επονεϊδίστη βυζαντινολεηλασία του, αφού κάτι τέτοιο φανερώνει η ορθογραφική και φωνητική πρακτική των συγκαιρινών τού Erasmus Desiderius, δηλαδή των ποικίλης προελεύσεως «φράγκων» προστατών, εποίκων, κατοίκων, επισκεπτών ή γνωρίμων τής «καθ' ημάς Ανατολής».

Ευτυχώς, οι φιλέλληνες φίλοι που υποδεχόμαστε σήμερα είναι πιο πολύ παιδιά τού μεταγενέστερου του Έρασμου, Ολλανδού λεξικογράφου και μελετητή της νεοελληνικής γλώσσας, Ιωάννη Meurs (Meursius), και μιας φιλόξενης για τον νέο ελληνισμό παράδοσης η οποία δεξιώθηκε στα

κανάλια και τα φράγματα των Κάτω Χωρών λογίους όπως ο σεισμοπαθής Κεφαλλονίτης των μέσων του 17ου αι. Ιερόθεος Αββάτιος, που αφηγήθηκε τα πάθη του «εν Λουγδούνω των Βαταβών», ή ο ερωτοπαθής νεαρός Χιωτοσμουρνιός Αδαμάντιος Κοραής του τρίτου τέταρτου του 18ου αι., που χύθηκε με όλη του τη νεανική ορμή πάνω στη γνώση, τις μόδες και τις ελευθερίες του διαφωτιστικού «Αμστερδάμ».

Ίσως αυτός να είναι και ένας από τους λόγους για τους οποίους οι Ολλανδοί καλεσμένοι μας δεν κινδύνεψαν ποτέ, μέσα στη μακρόχρονη επιστημονική τους καριέρα που συνεχίζεται αμείωτη και ολοένα ωριμότερη με τα χρόνια, να χειριστούν ή να μιλήσουν τη γλώσσα μας όπως τη χειρίστηκαν ή τη μίλησαν παρωχημένοι ερασμιακοί του καιρού μας, από την πρώτη γαλλίδα ακαδημαϊκό, την πεζογράφο και μεταφράστρια του Καβάφη Marguerite Yourcenar, που μπέρδευε την Αλληλουχία με το Αλληλούια («Αλληλουχία κατά Βωδελαίρον» έγραφε ο Καβάφης, «Alléluia pour Baudelaire» μετέφραζε εκείνη), ως τον πρώτο μεταπολιτευτικό φιλέλληνα Πρόεδρο Δημοκρατίας της χώρας της, τον αδαμαντοστόλιστο Valéry Giscard d'Estaing, που ο γραφικός λόγος του σε ερασμιακή προφορά κατά την πρώτη επίσκεψή του στην απελευθερωμένη από τους συνταγματάρχες νεοκαραμανλική Ελλάδα σατιρίστηκε εύστοχα από τον ανελέητο πόντιο συμπολίτη μας Χάμπτον τον Καθαρό.

Erasmus, Meursius: ονόματα που δεν αρκούν ως πρόγονοι. Για να καταλάβουμε πόσο βαθιές και θαλερές είναι οι ρίζες της λογισύνης στο ολλαντέζικο δέντρο του οποίου ψηλά, φουντωμένα και καρποφόρα κλωνάρια είναι οι δυο επιστήμονες που έχουμε απόψε μαζί μας, χρειάζεται να βάλουμε σίγουρα, δίπλα στις εμβληματικές εκείνες μορφές της αυγής των Νέων Χρόνων, και τους θεμελιωτές των νεοελληνικών σπουδών στο πανεπιστημιακό στερέωμα της Ολλανδίας, στον αιώνα που μόλις πέρασε: Πρώτον, φυσικά, τον καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Λέιντεν D. C. Hesselning, που από το 1907, χάρη και στη συνεργασία του με τον γάλλο γλωσσολόγο, νεοελληνιστή και μελετητή του λαϊκού πολιτισμού Ουμβέρτο Pernot, συνδύασε γόνιμα τη μίξη μεσαιωνικών/βυζαντινών και νεοελληνικών σπουδών στην Ολλανδία, έβαλε πρώτος τις βάσεις για την επιστημονική μελέτη και για μιαν ωριμότερη εκδοτική αντιμετώπιση της δημόδους λογοτεχνίας μας, από τα Προδρομικά ποιήματα και τις υστερομεσαιωνικές ερωτικές-ιπποτικές μυθιστορίες ως τη λυρική ποίηση, προσωπική και δημοτική, αλλά και έβγαλε άξιους μαθητές (η J. A. Lambert, κόρη van der Kolf, είναι μια από τις γνωστότερες προπολεμικές διαδόχους του στην εκδοτική των υστερομεσαιωνικών μυθιστοριών, ενώ η Ελληνίδα Σοφία Αντωνιάδου ήταν εκείνη που άπλωσε περισσότερο το εν-

διαφέρον της ολλανδικής ακαδημαϊκής επιστήμης προς τη νεοελληνική γλώσσα και προς τα αριστουργήματα της Κρητικής λογοτεχνίας, προτού γίνει η πρώτη διευθύντρια του θεμελιακού, για τη μελέτη και ανάπτυξη των υστερομεσαιωνικών και νεοελληνικών σπουδών της Ευρώπης, Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας).

Δίπλα στον Έρασμο, τον Meursius, τον Hesselning και τους πρώτους μαθητές του, θα ήταν άδικο να ξεχάσουμε – στην πρόχειρη γενεαλογία που επιχειρούμε – τον μεγάλο Ολλανδό δάσκαλο που γνώρισαν και έζησαν από κοντά καλύτερα οι δύο ερευνητές που τιμούμε σήμερα, καθώς και ο ομογάλακτος και περίπου συνομήλικός τους νεοελληνιστής ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου του Groningen Willem J. Aerts, δηλαδή τον διάδοχο του Hesselning και μελετητή της νεοελληνικής γλώσσας και της πιο πρόσφατης, κυρίως, λογοτεχνίας μας, ιδίως όμως του Καβάφη, γλυκύτατο και λογοτεχνικά ευαίσθητο Γεράρδο Η. Blanken. Από αυτού του τη διδασκαλία στα Πανεπιστήμια της Ουτρέχτης (ώς το 1967) και του Άμστερνταμ (ώς το 1972) ξεπήδησαν ο Wim Bakker και ο Arnold van Gemert: το ότι ξεπέρασαν σε επιστημοσύνη και διεθνή εμβέλεια τον λάτρη της λογοτεχνίας και έμπειρο μεταφραστή δάσκαλό τους είναι κάτι που θα χαροποιούσε τον μακαρίτη, αφού κάθε δάσκαλος λαχταρά ν' ακούσει για τα βλαστάρια του όχι μονάχα πως

’φτάσαν εκ του δασκάλου τους έναν καλόν κλωνάρι,

αλλά και πως τον πέρασαν

πληθαίνοντας στην αρετή, στη γνώση και στη χάρη.

Δεν είμαι εγώ εκείνος που θα βιογραφήσω περισσότερο, τώρα, τις απαρχές της παιδείας και των προσανατολισμών των αγαπητών Wim και Nol. Ούτε θα αναφερθώ αναλυτικά στη μαθητεία τους και τους πνευματικούς δεσμούς τους με συγχρόνους τού Blanken έλληνες κορυφαίους πανεπιστημιακούς δασκάλους: φαντάζομαι πως το έχουν ήδη κάνει ή θα το κάνουν οι ίδιοι· άλλωστε, απαντώντας στο άγγελμα της πρότασης του Τμήματός μας για την αναγόρευσή τους, δεν έκρυψαν κι οι δυο τους τη χαρά για το ότι θα τους δινόταν η ευκαιρία να γίνουν ντοτόροι της ελληνικής alma mater τους, δηλαδή του Πανεπιστημίου μας. Περιορίζομαι μόνο να πω ότι «τύχη αγαθή» θέλησε οι κύριοι έλληνες δάσκαλοί τους να ανήκουν στη θαλερότατη ελληνική Γενιά του Τριάντα, που απλώνει την ευεργετική σκιά της πάνω στην πνευματική ζωή και την επιστήμη μας για πάνω από τρία τέταρτα αιώνας ήδη: έχω μνημονεύσει κιόλας τρία ονόματα παλιών καθηγητών του Πανεπιστημίου μας· σ' αυτά μπορούν

να προστεθούν και άλλα, αφού οι δυο νεαρότατοι, τότε, Ολλανδοί ερευνητές πρωτογνώρισαν την πόλη μας στη δεκαετία του 1960, όταν έκαναν τα πρώτα επιστημονικά βήματά τους συμμετέχοντας, ως ένα είδος μεταπτυχιακών ερευνητών-ακροατών, στα μαθήματα ή τα σεμινάρια παλιών καθηγητών της Σχολής μας, και σε κατ' ιδίαν συναντήσεις, συνεργασίες και προγράμματα, όπου συμμετείχαν και αρκετοί άλλοι συντεχνίτες τους. Αποτελεί ευτύχημα το ότι τις δραστηριότητες αυτές δεν μπόρεσαν να τις ανακόψουν εντελώς ούτε ο σκοταδισμός της Δικτατορίας ούτε η απόλυση, παραίτηση ή απόσπαση-απομάκρυνση των μετόχων τους αυτών από τον πανεπιστημιακό μας χώρο.

Εκεί και τότε γνωρίστηκαν και με άλλους, συνομηλικούς τους αυτή τη φορά, Έλληνες και ξένους ερευνητές της Πρώτης Μεταπολεμικής γενιάς και νεοτέρους, που γρήγορα και αβίαστα συνέπλευσαν μαζί με τον Bakker και τον van Gemert στα ίδια νερά: από τους αγαπητούς ξένους συναδέλφους μας, που κι αυτοί «πλήθηναν στη γνώση» ενμέρει και χάρη στη γόνιμη επαφή με το επιστημονικό περιβάλλον της Θεσσαλονίκης στο τρίτο τέταρτο του 20ού αιώνα, αρκούμαι να μνημονεύσω τον Hans Eideneier, τον David Holton, τον G. S. Henrich, και να θυμηθώ και άλλους, βρετανούς, αυστραλούς, γερμανούς και ιταλούς, κυρίως, νεαρούς τότε ερευνητές: από τους Έλληνες, αρκούμαι να θυμίσω κάποιους από όσους έσμιξαν ερευνητικά ή πνευματικά με τους Ολλανδούς φίλους τους χάρη στο ζωηρό ενδιαφέρον τους για την Κρήτη της βενετοκρατίας και, γενικότερα, για τη δημώδη λογοτεχνία και γραμματεία μας και τον νεοελληνικό πολιτισμό: τη μακαρίτισσα συνεργάτρια του Λίνου Πολίτη και εκδότρια της Βοσκοπούλας και της Θυσίας του Αβραάμ Ελένη Παχίνη-Τσαντσάνογλου, τον ομότιμο καθηγητή του Τμήματός μας, κλασικό φιλόλογο Γρηγόρη Σηφάκη, τον μακαρίτη καθηγητή των θυγατρικών Ιωαννίνων και ύστερα της Κρήτης και διευθυντή, τέλος, του Ελληνικού Ινστιτούτου της Βενετίας, Νίκο Παναγιωτάκη.

Και είναι δίκαιο να προσθέσουμε εδώ πως, ενόσω άλλοι Έλληνες μαθητές των δασκάλων της Γενιάς του Τριάντα τρέπονταν αποφασιστικότερα και επιτυχέστερα προς τη μεσαιωνική και νεοελληνική ιστορία και όχι προς τη φιλολογία, και ενόσω άλλοι ξόδευαν το τάλαντό τους πρόωρα και φτηνά, είτε μπλεγμένοι σε αδιέξοδα οικογενειακής δουλείας και αδράνειας σε επαρχιακά πανεπιστήμια, είτε σκαρώνοντας αριβιστικά σχέδια επιβράβευσης της επιστημονικής προχειρότητάς τους μέσω μιας ανενδοίαστης εξύμνησης της Δικτατορίας, οι άνθρωποι που τιμούμε σήμερα κράτησαν ψηλά το παράδειγμα και το ήθος που τους είχαν δείξει οι πρεσβύτεροι Ολλανδοί και Έλληνες δάσκαλοί τους: στον επιστημονικό τομέα, αυτό αποδεικνύεται και από μιαν απλή απαρίθμηση και φυλλο-

μέτρηση των πάμπολλων και στερεότατων βιβλίων και εργασιών τους, ή από μιαν απλή αντιπαραβολή τους με το αναιμικό ή διάτρητο έργο άλλων συνομηλίκων τους. Έτσι που, αν θέλαμε να παραφράσουμε την κατάληξη ενός όψιμου μα προσφυσέστατου ποιήματος του εργατικότητας και πρωτοποριακού καλλιτέχνη Νίκου Εγγονόπουλου, το οποίο φέρει ως τίτλο το όνομα του βυζαντινού εκείνου στρατηγού που οι ποικίλες έμμετρες διηγήσεις και ριμάδες-φυλλάδες του απασχόλησαν φιλολογικά το συνεταιρικό μεράκι των Bakker και van Gemert, θα τη μετατρέπαμε ως εξής:

Ο ΒΕΛΙΣΑΡΙΟΣ

[...]

έτσι

στους τελευταίους εκείνους ακριβώς χρόνους της φθίνουσας
περιόδου της «Επταετίας»

αναμεσίς

στους φιλόδοξους με τ' ακαθόριστα σχέδια

τους άγρια λυσσαγμένους – παρ' όλο το ισχνότατο των εφοδίων τους –
για μιαν όσο μπορούσαν πλατύτερη επικράτηση

τους άγουρους – σαλιάρηδες – διακονιαρέους και κλέφτες της δόξας

ξεκίνησε νεότατος ο Γουλιέλμος ο Ψωμάς

παρέα με τον Αρνόλδο τον Καθολικό

να δημιουργήσουν

να μας ζήσουν.

Μια και η αποφινή τελετή έχει δύο, αλληλοδιάδοχα σκέλη, θα περάσω πρώτα στον «έπαινο» του ενός από τους δύο προσκεκλημένους μας, του «κατά ελάχιστον» πρεσβύτερου, και αλφαβητικά προτασσόμενου, Wim F. Bakker. Από την αρχή, ωστόσο, ομολογώ την αμηχανία μου να διαχωρίσω τις δύο ξεχωριστές περιγραφές και πρόχειρες αποτιμήσεις που θα ακούσετε απόψε από μένα, δηλαδή αυτήν που θα ακολουθήσει ευθύς αμέσως και εκείνη που θα ακολουθήσει ύστερα από περίπου τρία τέταρτα ή μία ώρα, για τον «έτερον Καππαδόκη» ή «έτερον Διόσκουρον» – αν προτιμάτε – Arnold F. van Gemert: γιατί, βέβαια, είναι σχεδόν αδύνατο να μην πέσει εδώ κανείς σε πάμπολλες αλληλεπικαλύψεις, όσο κι αν πασχίσει να ξεχωρίσει τις έλξεις και τους ερευνητικούς προσανατολισμούς, το έργο και την προσφορά των δύο αυτών επιστημόνων που έχουν αναγάγει τη συνεργασία σε συζυγικό, σχεδόν, δεσμό, όπως είναι και πολύ δύσκολο να διακρίνει κανείς, διά γυμνού οφθαλμού, καθοριστικές αποκλίσεις ή ειδικές τροχιές στην πορεία που διάνυσαν και δια-

νούν οι δυο αυτοί εξερευνητές Gemini του διαστήματος της υστερο-μεσαιωνικής και πρώιμης νεοελληνικής γραμματείας μας.

«Όμως για τώρα θα ψάλω μοναχά τον Γουλιέλμο, αφήνοντας τον δίδυμό του για το επόμενο τροπάρι μου...». Και, για να ξαναθυμηθώ το «ελληνικό ποίημα» του Εγγονόπουλου:

«Wim Bakker! Όνομα από βούτυρο και από φούρνο, ήσουν ένα λουλούδι μες στους μπαχτσέδες της γλώσσας και της λογοτεχνίας μας». Το τί νομίζουμε πως εκόμισες στη φιλολογία μας θα το ακούσεις σε λίγο στο συμπυκνωτικό ψήφισμα του Τμήματός μας, ενόσω εσύ, σαν νοικοκύρης, θα σκέφτεσαι πως ξέρεις βέβαια κι άλλα, που δεν τα ξέρουμε ούτε εμείς ούτε κι ο κόσμος όλος. Όμως, αν θέλαμε να μιλήσουμε και τώρα για κάποιους σταθμούς της επιστημονικής διαδρομής σου, θα διαλέγαμε, σε ψυχρό τρίτο πρόσωπο, να πούμε τουλάχιστον τα εξής:

Τούτος ο «Ουτρεχτιανός» («Utrechtter») τον χαρακτήριζε με φιλική αγάπη ο van Gemert το 1973, στον Πρόλογο της ολλανδόγλωσσης διατριβής του) ολοκλήρωσε, πριν κιάλας από την έναρξη της ελλαδικής Δικτατορίας, προπτυχιακές σπουδές κλασικών και νεοελληνικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Ουτρέχτης, όπου δίδαξε για είκοσι χρόνια ο δάσκαλός του, Blanken· ξεκίνησε αρχικά ως φιλόλογος-γλωσσολόγος, και μάλιστα με βάση ένα φάσμα κειμένων που πιάνει από τον Όμηρο και τον Ηρόδοτο και φτάνει ως τη σύγχρονή μας ελληνική: σχεδόν 40 χρόνια μάς χωρίζουν από το πρώτο δημοσίευσμά του για τη ρηματική «όψη» της προστακτικής στα νέα ελληνικά στο περιοδικό *Neophilologus* (1965) και 38 χρόνια από τη διδακτορική διατριβή του, γλωσσολογική κι αυτή, για την προστακτική ενεστώτα και αορίστου στην ελληνική «προσευχή»/«δέηση», από τον Όμηρο ως τα χρόνια του Παπανούτσου: θυμίζω πως η διατριβή αυτή, που τυπώθηκε στο Άμστερνταμ το 1966 από έναν εκδότη που σημάδεψε τις βυζαντινολογικές και νεοελληνικές σπουδές στην Ολλανδία ως και τα τέλη του 20ού αι., του Adolf M. Hakkert, δουλεύτηκε και μέσα στο διάστημα της παρουσίας-μαθητείας του Bakker στη Θεσσαλονίκη, στα 1961-1963. Πέρα από τη στέρεη γλωσσολογική βάση και τη μελέτη της γλώσσας ως πρώτης προτεραιότητας, εύκολα θα σημείωνε κανείς στα πρώτα αυτά δημοσιεύματα (στα οποία θα προσθέταμε και ένα μικρό άρθρο στο περιοδικό *Μνημοσύνη* για τη χρήση του παρατατικού και του αορίστου στον Ηρόδοτο) την εύστοχη, από την αρχή, επιλογή της αγγλικής – και όχι της ολλανδικής – ως επιστημονικής γλώσσας των εργασιών: όχι μονάχα γιατί έτσι οι κόποι του μελετητή γίνονταν πιο προσιτοί σ' ένα διεθνές κοινό, μα και γιατί έμπαινε έγκαιρα ένας φραγμός στην αδιέξοδη συνήθεια της σύνταξης διατριβών από ορισμένους Ολλανδούς ελληνοιστές στα λατινικά, όπως είχε συμβεί πριν 12

χρόνια με τον ελάχιστα προικισμένο Antonius Arnoldus Petrus Janssen στο Nijmegen και την πολύ αδύναμη διατριβή του για την πρώτη, υστερο-μεσαιωνική ελληνική μορφή του «Απολλώνιου της Τύρου».

Εδώ χρειάζεται να ξανατονιστεί η παρουσία της γλωσσολογικής κληρονομιάς των Hesseling - Pernot στις ολλανδικές νεοελληνιστικές σπουδές του β' μισού του 20ού αι.: άλλωστε, πέρα από τον Bakker, την κληρονομιά αυτή την αναδέχτηκε άξια και ο συνομήλικός του, Willem Aerts. Και ο παράγοντας αυτός δεν ξεχνιέται ούτε σε μεταγενέστερα άρθρα και μονογραφίες του Bakker: ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ένα μεγάλο άρθρο στο περιοδικό *Ελληνικά* της περιόδου Λίνου Πολίτη για την υποτακτική ενεστώτα και αορίστου στη νέα ελληνική, άλλα άρθρα, και μία μονογραφία για τις αναφορικές, «πλεοναστικές» και «συζευγμένες» αντωνυμίες από τα μετακλασικά ελληνικά ως τον *Ερωτόκριτο* και τη σύγχρονή μας ελληνική.

Αλλά το 1974, όταν κυκλοφορεί η τελευταία αυτή μονογραφία στη σειρά των πραγματειών της ολλανδικής Βασιλικής Ακαδημίας Επιστημών, φαίνεται πως έχει πια κλείσει ο πρώτος, κυρίως γλωσσολογικός, κύκλος δημοσιευμάτων του Bakker: βέβαια η μέριμνα για τη γλώσσα και τη μελέτη της δεν έλειψε ποτέ από τον ορίζοντα των ενδιαφερόντων του (το δείχνουν όλες οι συνεταιρικές κριτικές εκδόσεις του – εκεί η περιγραφή της γλώσσας των λογοτεχνικών κειμένων είναι πάντα αναλυτική και πάρα πολύ προσεγγμένη: το δείχνει η συστηματική κατοπινή, συνεταιρική και πάλι, ενασχόλησή του με κείμενα χρηστικά, όπως, π.χ., με τις συμβολαιογραφικές πράξεις δύο κρητικών νοτάριων, του Αντώνιου Γιαλέα στο β' τέταρτο του 16ου αι., και του σύγχρονου του Κορνάρου Μανόλη Βαρούχα). σίγουρα, όμως, το κέντρο βάρους του ώριμου πια – από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 – επιστήμονα έχει αρχίσει να μετακινείται προς τον χώρο της λογοτεχνίας. Να είναι, άραγε, τυχαίο το ότι τα δύο πρώτα σχετικά δημοσιεύματά του αφορούν τη *Θυσία του Αβραάμ*, δηλαδή ένα αριστούργημα της Κρητικής λογοτεχνίας της «ακμής» που έμελλε να τον απασχολήσει – όπως, άλλωστε, και τον συνεργάτη του, van Gemert –, για τα επόμενα 35 χρόνια; (Ακόμη κι απόψε, τούτο το έργο θα είναι ο ένας από τους πόλους της αντιφώνησής του, που ανυπομονούμε ν' ακούσουμε σε λίγο.)

Δεν ξέρω αν από την περίοδο παραμονής του Bakker στη Θεσσαλονίκη πηγάζει και η αγάπη του για τη μετάφραση έργων σύγχρονων ελλήνων λογοτεχνών: πρέπει εδώ να θυμηθούμε το πρώτο τέτοιο αυτοτελές δείγμα δουλειάς του, στα 1970, την ολλανδική μετάφραση της *Τριλογίας* (δηλαδή, του καλύτερου ως σήμερα, έργου) του Βασίλη Βασιλικού, ενός συγγραφέα που προδικτατορικά ήταν βέβαια συνδεδεμένος

περισσότερο με το πνευματικό και λογοτεχνικό κλίμα της Θεσσαλονίκης, παρά με τους παρισινούς καφενέδες και τις διασυνδέσεις του Λεκανοπεδίου, που τον κέρδισαν αργότερα οριστικά. Είναι κρίμα που την προβολή αυτή, μέσω μεταφράσεων, της σύγχρονης νεοελληνικής λογοτεχνίας στη χώρα του δεν τη συνέχισε πολύ συστηματικά ο Wim αργότερα, π.χ. από το 1972 κ.ε., οπότε και πήρε από τον δάσκαλό του Blanken τη σκυτάλη στη διεύθυνση του Βυζαντινού-Νεοελληνικού Σεμιναρίου του Άμστερνταμ, για να υπηρετήσει εκεί επί 24 ολόκληρα χρόνια ως την πρόωγη εθελούσια αφυπηρέτησή του τον Γενάρη του 1996 και την εγκατάστασή του στη Βοστώνη, για μίαν αισιόδοξη καινούρια ανακάλυψη του Νέου Κόσμου στο πλευρό μιας αριστοτεχνικής μαστόρισσας των λεξιλογικών ερευνών πάνω σε κείμενα της Κρητικής λογοτεχνίας, και ευαίσθητης μελετήτριας της γλώσσας, του μέτρου και του ρυθμού, ελληνοαμερικανίδας κλασικής φιλόλογου και νεοελληνίστριας, της Ντίας Φιλιππίδου. Είναι κρίμα, λοιπόν, που οι μεταφραστικές αυτές δοκιμές του Bakker δεν συνεχίστηκαν συστηματικά, γιατί, όπως τουλάχιστον μου εκμυστηρεύονταν μερικά από τα Ολλανδόπουλα που κατά καιρούς φιλοξένησε – όλο και λιγότερα, δυστυχώς, τα τελευταία χρόνια – το Τμήμα μας, τόσο οι πρώτες όσο και οι κατοπινές, δημοσιευμένες με το σταγονόμετρο, μεταφράσεις του, που επικεντρώθηκαν στον Ελύτη (1983, 1987) και στον Σεφέρη (1996), έδιναν μια πολύ καλή – και πιστή – γεύση κλασικών της σύγχρονης λογοτεχνίας μας στο ολλανδικό κοινό.

Μα, όπως είπαμε, ήδη η παράδοση των πρώτων Ολλανδών νεοελληνιστών του 20ού αι. και της Σοφίας Αντωνιάδου είχαν φέρει τον Bakker στα χωράφια ή, καλύτερα, στα βαθιά νερά της Κρητικής λογοτεχνίας των χρόνων της Βενετοκρατίας και στον περιρρέοντα ορίζοντά της:

Δεν σκοπεύω να απαριθμήσω όλα τα δημοσιεύματά του στον τομέα αυτόν που αποτελεί το κατεξοχήν κυνηγετικό εκτροφείο του. (Άλλωστε ως το 1997 οι τίτλοι τους εμπεριέχονται και στον 6ο τόμο του διεθνούς επιστημονικού περιοδικού του Άμστερνταμ και του εκδοτικού οίκου Hakker *Cretan Studies*, το οποίο αποφάσισε να τυπώσει στα 1998 τα Πρακτικά του Συμποσίου «Η Κρητική Λογοτεχνία στο κοινωνικό και ιστορικό της πλαίσιο», Άμστερνταμ 19-21 Ιουνίου 1997, που ήταν αφιερωμένο στον Bakker και είχε συνδυαστεί, χαρμόσινα και αναμνηστικά, με την αποχώρησή του από την πανεπιστημιακή του έδρα πάνω στη θαλερή ακμή της επιστημονικής του δραστηριότητας.) Επισημαίνω απλώς ότι η ενασχόληση με την Κρητική λογοτεχνία ξεκινά, όπως είδαμε, το 1969 με τη *Θυσία του Αβραάμ*, και συνεχίζεται – σε συνεργασία με τον van Gemert, πια – με τη *Ρίμα Παρηγορητική* του Μαρίνου Φαλιέρου (1972), τους *Λόγους Διδακτικούς* του Φαλιέρου (1977), τα σωζόμενα έγγραφα

του Γιαλέα και άλλα κρητικά δημώδη έγγραφα (1978, 1979 κ.ε.), τη σχέση της «Αχιλλίδας» με τη «Βελισαριάδα» (1981), τη χρονολογική αποκατάσταση της σειράς των έργων της Κρητικής λογοτεχνίας (1983), τα εκδοτικά ζητούμενα της «Βελισαριάδας» (1987), τα σωζόμενα έγγραφα του Βαρούχα (1987), την κριτική έκδοση της «Ιστορίας του Βελισαρίου» (1988), την κριτική έκδοση της *Θυσίας* (1995), την κριτική έκδοση του *Θρήνου εις τα Πάθη και εις την Σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού του Φαλιέρου* (2002): τριάντα χρόνια αδιάκοπης συνεργασίας των δύο επιστημόνων που έχουμε την τιμή να φιλοξενούμε σήμερα, χρόνια τα οποία είναι, στην πραγματικότητα, ακόμη πιο πολλά, αν σκεφτούμε τη γνωριμία τους πριν από το 1972, και τις κοινές δραστηριότητές τους και ύστερα από το 2002.

Το ότι ο Bakker είναι κατεξοχήν «συνεργατικόν ον» φαίνεται και από άλλα δείγματα· θυμίζω τους καρπούς της συγγραφικής συνεργασίας του και με άλλους ερευνητές και βιβλιογράφους, όπως η Ντία Φιλιππίδου και ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος (1988 κ.ε.), ενώ από τη φιλολογική, εκδοτική και πανεπιστημιακή συνεργασία του με τον van Gemert θυμίζω και τα εξής: ότι οι δυο τους, μαζί με τον Aerts, είχαν επιμεληθεί το 1972 έναν αφιερωματικό τόμο στον δάσκαλό τους Blanken· ότι μαζί συνέχισαν την έκδοση του *Μαντατοφόρου*, ενός περιοδικού επαφής των νεοελληνιστών όλου του κόσμου, και δημοσίευσης τακτικότητας «επισκοπήσεων της έρευνας» μέσα στα χρόνια 1979-1991 – η αμστελοδάμεια περίοδος του εντύπου αυτού ήταν, αναμφισβήτητα, και η κατά πολύ καλύτερή του, αφού συστηματοποίησε και τελειοποίησε τις μπερμιγγάμιες απαρχές του και παραδόθηκε στα χέρια των επόμενων υπευθύνων του σε πολύ καλύτερη υγεία απ' ό,τι το κατάντησαν αργότερα το Ε.Λ.Ι.Α., άλλοι πανεπιστημιακοί τομείς και οι αθηναίοι εκδότες και διανομείς (εδώ πρέπει να πω, με όνειδος, ότι κανένας σοβαρός ελλαδικός φορέας δεν κατάφερε να στηρίξει επαρκώς και να συνεχίσει την κυκλοφορία αυτού του διεθνούς δελτίου ενημέρωσης, και παρουσίας του επιπέδου σπουδών και ερευνών των νεοελληνιστών, κάτι που το αισθανόμαστε ακόμη πιο οδυνηρά σήμερα, με τη συρρίκνωση της πανεπιστημιακής αντιπροσώπευσης των φιλολογικών «τεχνών» στην όλο και πιο φειδωλή απέναντι στις θεωρητικές επιστήμες Ευρώπη της λιτότητας και της «νέας τάξης»)· θυμίζω, ακόμη, ότι μαζί ο Bakker και ο van Gemert ήταν οι πρωτοστάτες της εκδοτικής ομάδας που έβγαζε στη δεκαετία του 1990 το περιοδικό *Cretan Studies* που αναφέραμε κιόλας· τέλος, ότι μαζί ανέλαβαν, στη δεκαετία του 1980, την εργώδη και τραυματική προσπάθεια της σωτηρίας του Βυζαντινού και Νεοελληνικού Σεμιναρίου του Πανεπιστημίου του Άμστερνταμ, φέρνοντάς την σε αίσιο τέλος και ξεπερνώντας όλες τις παγίδες

της ολλανδικής κυβερνητικής λιτότητας, της γραφειοκρατίας και της μεροληπτικής «αποκέντρωσης»/«περιθωριοποίησης» των λεγόμενων «μικρών γλωσσών» της Ευρώπης.

Για τη μακροχρόνια αυτή συνεργασία, θα μου επιτρέψετε – αντί για άλλα σχόλια και αποτιμήσεις – να διαβάσω τη δεύτερη και την τελευταία παράγραφο ενός πρόσφατου «έπαινου» των δύο επιστημόνων από τον συνάδελφο, και ειδικότατο στη λογοτεχνία του 16ου αι., Στέφανο Κακλαμάνη στις 16 Οκτωβρίου 2002, δηλαδή στην τελετή της αναγόρευσής τους ως επίτιμων διδασκτόρων του Πανεπιστημίου Κρήτης, του κορυφαίου εκπαιδευτικού ιδρύματος του νησιού για το οποίο ανάλωσαν το μεγαλύτερο μέρος της ερευνητικής τους νιότης, ακμής και ωριμότητας:

«Η διερεύνηση κεντρικών ζητημάτων της Κρητικής λογοτεχνίας από τις πρώτες της διαστακτικές εκδηλώσεις ως την ακαδημαϊκή τυποποίηση και τον αναπόφευκτο μαρασμό της, όπως η ταυτότητα του δημιουργού, το μορφωτικό, κοινωνικό και οικονομικό status, τα αναγνώσματα και οι επιδράσεις που δέχτηκαν στο πλαίσιο της δίγλωσσης και πολιτισμικά μικτής κοινωνίας, της βενετοκρητικής, όπου ζούσαν και δημιούργησαν, το θαυμαστό παιχνίδι της διαχειμενικότητας στο παραδομένο σώμα της γραμματείας αυτής, αποτελούν τους σταθερούς άξονες των ερευνών τους. Σε άλλα από τα επιστημονικά αυτά πεδία ακολουθεί ο καθένας από τους δυο τη δική του πορεία, σε άλλα δρουν σε αγαστή συνεργασία με εξαιρετικά αποτελέσματα». [...]

«Ο μακαρίτης δάσκαλός μου [= του Στέφανου Κακλαμάνη] Ν. Μ. Παναγιωτάκης αναγνώριζε στους Ολλανδούς φίλους μας εκλεκτούς φίλους της Ελλάδας και ιδιαίτερα της Κρήτης, τους πρωτεργάτες στην προσπάθεια ένταξης της Κρητικής λογοτεχνίας στην ευρωπαϊκή της εποχής της, και συνήθιζε να λέει με την ευθύτητα που τον διέκρινε, “είναι κατά γενική ομολογία κρητικότεροι (με ήτα) και κριτικότεροι (με γιώτα) απ’ όλους μας, και, το σημαντικότερο, έχουν δημιουργήσει μια σχολή μαθητών που θα παραλάβουν τη σκυτάλη και θα συνεχίσουν την παράδοση των δασκάλων τους”. Θέλουμε να πιστεύουμε ότι στη Βενετία του Βορρά με τα κανάλια και τις γραφικές συνοικίες η “κρητολογική” παρουσία θα εξακολουθήσει να δίνει εύχυμους (το ίδιο, και, γιατί όχι, καλύτερους) καρπούς, όπως ήταν ώς τώρα».

Και τούτος ο δίκαιος έπαινος του πάντοτε γενναιόδωρου Παναγιωτάκη θυμίζει με πόση ψυχραιμία και εγκαρτέρηση αντιμετώπισαν οι δύο Ολλανδοί φίλοι μας το άχτι άλλων κρητικών ερευνητών που εξακολουθούν να θεωρούν βέβηλους όσους μη Κρητικούς τολμούν να μπουν κριτικά στο θεωρούμενο αποκλειστικό βοσκοτόπι τους.

Για τις υπόλοιπες συνεργατικές προσπάθειες του Bakker που ανέφερα

παραπάνω, βιάζομαι να πω ότι η βιβλιογράφηση, μαζί με τον Δ. Δασκαλόπουλο, «Μελετών σε περιοδικά για τη νεοελληνική λογοτεχνία» (1988-1991) προσφέρει μια πολύτιμη βάση δεδομένων για τη μελέτη και αποτίμηση των νεοελληνικών σπουδών στις Κάτω Χώρες, ενώ το κοινό με τη Ντία Φιλιππίδου άρθρο για τη «Θάλασσα στον Ερωτόκριτο», σε αμερικανικό περιοδικό νεοελληνικών σπουδών (1988), σηματοδοτεί μια σπερματική προσπάθεια ωρίμανσης των φιλολογικών νεοελληνικών σπουδών στις Ηνωμένες Πολιτείες, που έχουν για δεκαετίες ολόκληρες ταλαιπωρηθεί από ειδικές επιλογές και μόνες ιστορίας και κοινωνιολογίας, από τον λαογραφισμό/κοινωνικοανθρωπολογισμό, από τον θεωρητικολόγο «ερμηνευτισμό» της διασποράς, από τον εκπρόθεσμο φεμινισμό και, εν γένει, από μιαν αφ' υψηλού αντιμετώπιση των «καθυστερημένων» ιθαγενών της ελληνορθόδοξης και ανατολικοβαλκανικής πατρίδας τους και του Παλιού Κόσμου.

Αν εξαιρέσουμε μια σειρά παρέργων, που πλαισιώνουν, όμως, την απαραίτητη προβολή του νέου ελληνισμού και της λογοτεχνίας του στον ολλανδόφωνο κόσμο (όπως τα εγκυκλοπαιδικά λήμματα στη *Μοντέρνα Εγκυκλοπαίδεια της Παγκόσμιας Λογοτεχνίας*, 1980-1985), μένει να πει κανείς, ολοκληρώνοντας, κάτι παραπάνω για το πλουσιότατο εκδοτικό, γραμματολογικό και ερμηνευτικό έργο του Bakker: εδώ η «Βελισαριάδα», ο Φαλιέρος και οι κρητικοί νοτάριοι από τη μια, το κρητικό θέατρο, η *Θυσία* και ο *Ερωτόκριτος* από την άλλη, δίνουν τα όρια του κεντρικού πυρήνα των ενασχολήσεων και των επιδόσεών του, που μας έχουν κάνει, μέσα στα τελευταία 35 χρόνια, πολύ πιο πλούσιους σε γνώσεις, πολύ προσεχτικότερους σε εκτιμήσεις, εξαιρετικά πιο ευαίσθητους σε συνειδητοποιήσεις:

Στον *Φαλιέρο* – που, χάρη στις αρχαιακές, εκδοτικές και ερμηνευτικές προσπάθειες του Bakker και του van Gemert, μετακινήθηκε από τα χρόνια ύστερα από την Άλωση της Πόλης στις πρώτες δεκαετίες του 15ου αι. – το κύριο ενδιαφέρον του Wim το συγκέντρωσαν όχι τα ονειρικά έργα του κρητικού συγγραφέα, μα τα θρησκευτικά και ηθικοδιδασκτικά (στον ίδιο χώρο, περιμένουμε, άλλωστε, και την έκδοσή του των λεγόμενων «Θρήνων της Παναγίας»): θρησκευτικό ενδιαφέρον που φαντάζει παράξενο, από πρώτη άποψη, για όποιον ξέρει από κοντά τον χιουμοριστικό, ευφυολόγο και πνευματώδη λόγο και χαρακτήρα του προτεσταντικότερου Bakker, σε σύγκριση πάντα με τον εξίσου, βέβαια, γελαστικό και πρόσχαρο λόγο και χαρακτήρα, μα και την πολύ μεγαλύτερη ρωμαιοκαθολική αφοσίωση και συνοφρύωση του van Gemert, στη μερίδα του οποίου, παραδόξως, έπεσαν τα ερωτικότερα και λυρικότερα έργα του Φαλιέρου.

Στις ποικίλες μορφές της «Ιστορίας του Βελισαρίου» ωριμάζει ακόμη

πιο πολύ η εκδοτική και συγκριτολογική μαεστρία του (τούτη η «κατά τέσσερα τέταρτα» προσπάθεια «συν-οπτικής» έκδοσης κειμένων όχι πάντοτε άμεσα σχετιζόμενων μεταξύ τους, έδωσε την ευκαιρία σε πολλούς από μας να αναθεωρήσουμε δικές μας εκδοτικές μεθόδους και να θελήσουμε να τις εκλεπτύνουμε).

Στις εκδόσεις εγγράφων της βενετοκρατίας φανερώνεται το μεγάλο κέρδος που προέκυψε από τον συνδυασμό της παράδοσης του Μανούσασκα (και της απαραίτητης σχολαστικής διπλωματικής έκδοσης «μετά συντόμου υπομνηματισμού») με μια ουσιαστικότερη γλωσσική και πραγματολογική τεκμηρίωση και σχολιασμό.

Στο κρητικό θέατρο, και ιδιαίτερα στο θρησκευτικό δράμα και τη *Θυσία*, η συμβολή και η προσφορά του Bakker είναι απροσμέτρητη και τα σχετικά δημοσιεύματα αλληπάλληλα: συμμερίστηκε με τον van Gemert το βάρος μιας καινούριας διεισδυτικής θεματικής, υφολογικής και ιδεολογικής ανάλυσης του έργου, ιδιαίτερα μέσω της πολυσυζητημένης σχέσης του με τον *Ερωτόκριτο* (ο Λίνος Πολίτης, που είχε ανοίξει στους δύο ερευνητές τον εκδοτικό δρόμο της «Βυζαντινής και Νεοελληνικής Βιβλιοθήκης», και που υποστήριζε ως το τέλος την ταύτιση του ποιητή των δύο έργων, θα χαιρόταν βέβαια πολύ αν είχε προλάβει να δει τα αποτελέσματα των νέων αυτών ερευνών, έστω και για να αναθεωρήσει εν μέρει τις απόψεις του): μελέτησε συγκριτολογικά το ιταλόγλωσσο και ελληνόγλωσσο θρησκευτικό δράμα της Αναγέννησης και της Αντιμεταρρύθμισης, αναδεικνύοντας καλύτερα τις αρετές και την εξέχουσα θέση του κρητικού έργου· ιχνηλάτησε, με συστηματικό τρόπο, σωζόμενα και χαμένα λαϊκά λογοτεχνικά έντυπα του νέου ελληνισμού, ακόμη και μέσα στην τουρκόγλωσση, «καραμανλίδικη» γραμματεία: κοντολογίς, η θεατρικότητα, η δραματική τεχνική του ανώνυμου ποιητή, η έξοχη διαγραφή του ήθους των προσώπων και η πνευματικότητα των προσώπων και ολόκληρης της *Θυσίας* έχουν βρει στο πρόσωπο του Bakker έναν απαραίτητο εξερευνητή και σχολιαστή.

Τέλος, και πάνω στο αριστούργημα της λογοτεχνίας μας, τον *Ερωτόκριτο*, έπεσε ποικιλότροπος φωτισμός χάρη στις γλωσσικές, μετρικές, υφολογικές, διακειμενικές και θεματικές εργασίες του Wim (το παράδειγμα του φαίνεται, μάλιστα, να το ακολούθησαν καλοί νεότεροι συνεργάτες του: η Φιλιππίδου, και πιο νέοι ακόμα, ο Arthur Bot, η Marjolijne C. Janssen κ.ά.): περισσότερο, μάλιστα, κι από ό,τι γίνεται με τη *Θυσία*, το έργο ξύπνησε στον ευαίσθητο εκτιμητή των κειμένων την ανάγκη να μιλήσει και για μοτίβα ή θέματα-κλειδιά, τη θάλασσα και το κονταροχτύπημα, τα αφεντόπουλα και τις βασιλοπούλες, τα ερωτικά και αντερωτικά ζεύγη και τρίγωνα του ωραίου αυτού, μα τόσο πολυσύνθετου

παραμυθιού της λογοτεχνίας μας, που φαίνεται πως συνάρπαζε τους επίτιμους διδάκτορες του Τμήματός μας, από τον πρώτο, τον Γιώργο Σεφέρη, ως τον προσώρας τελευταίο, τον λάτρη της Κρήτης και της Αίγινας, των απολαύσεων της θάλασσας και της ζωής, Γουλιέλμο τον Ολλανδό.

Γλώσσα, μέτρο, ύφος, διακειμενικός διάλογος, μηχανισμοί της λογοτεχνικής παραγωγής, μίμηση και ανανέωση, θεματική· βιβλιογραφία, παλαιογραφία, εκδοτική, ερμηνευτική, γραμματολογία: όλες σχεδόν οι όψεις του πολυσχιδούς φιλολογικού φαινομένου είναι παρούσες και αναδεικνύονται με τρόπο άριστο και συχνότατα πρωτότυπο στο ογκώδες έργο του επιστήμονα που τον τιμά και το Πανεπιστήμιό μας απόψε, και όλες δείχνουν με τρόπο ανάγλυφο τη λαμπρή προσωπικότητα αυτού του στυλοβάτη των κρητολογικών και νεοελληνικών σπουδών στην Ολλανδία, στην Ευρώπη και στον κόσμο, ενός ανθρώπου που εξακολουθεί να είναι παρών στις μεγάλες τοπικές και διεθνείς εκδηλώσεις που σχετίζονται με την επιστημονική περιοχή την οποία αποφάσισε να υπηρετήσει με καιρό και με κόπο: στα τακτικά Κρητολογικά Συνέδρια, στα άτακτα μα συνεχιζόμενα συνέδρια των λεγόμενων «Νεοελληνικών του Μεσαίωνα», σε συμπόσια και συναντήσεις πανεπιστημιακών τομέων, κρατικών πολιτιστικών ιδρυμάτων κτλ. Κάθε νεοελληνιστής εύχεται τη γρήγορη ολοκλήρωση των σχεδιαζόμενων καινούριων εκδόσεών του, μα και τη θαλερή συνέχιση της επιστημονικής του προσφοράς.

Ελπίζω σε λίγο, ύστερα από την ανάγνωση του ψηφίσματος από τον πρόεδρο του Τμήματός μας, να απολαύσετε και τον ακουόμενο ελληνικό λόγο του, πάντα νηφάλιο, καλοζυγισμένο, μεστό και ουσιαστικό, αφού οι λεγόμενοι «κοινοί στίχοι» της Θυσίας και του Ερωτόκριτου θα μας φέρουν ακριβώς μέσα στο θαυμαστό κρητικό λογοτεχνικό εργαστήριο της εποχής του Shakespeare και του Cervantes [...].

Αρνόλδε Φραγκίσκε van Gemert (που, παραδόξως, για ένα πιστό τέκνο της Ρώμης και ακριβό κοπέλι της δεύτερης πατρίδας σου, της Κρήτης, δεν θέλεις ν' ακούς ολογράφως το δεύτερό σου όνομα, του γλυκύτατου και αφιλοκερδή – σαν κι εσένα – αγίου της Ασίζης, αλλά προτιμάς τις γερμανικές δόξες του λαγουτάρη του Καρλομάγνου και των ρομαντικών Αρνόλδων που «κυριαρχούν σαν ευγενείς»), τώρα είναι η δική σου σειρά.

Αφού δίδαξες χρόνια πολλά και εσύ στο Άμστερνταμ και διαδέχτηκες τον Wim Bakker στα 1996 στη διεύθυνση του «Βυζαντινού και Νεοελληνικού Σεμιναρίου» του για άλλα 6 χρόνια ως το 2002, δεν θα περιμένεις, βέβαια, ν' ακούσεις να επαναλαμβάνω όλα όσα διέπραξες από κοινού με τον αχώριστο φίλο σου και αρμονικό συνεργάτη τόσων αρ-

χειακών αποστολών, ερευνητικών προγραμμάτων, επιστημονικών δημοσιευμάτων και κοινών οραμάτων και επιτευγμάτων στην οργάνωση πανεπιστημιακών σπουδών και συνεδρίων, στην έκδοση τόμων και περιοδικών, αφιερωμάτων, καθώς και Οδηγών προς ναυτιλομένους στην Κρητική ελληνόγλωσση γραμματεία φιλόλογους και ιστορικούς. Αφού, όμως, υποσχέθηκα, όπως κι ο Εγγονόπουλος, «να σ' αφιερώσω, σαν έρθ' η ώρα» όχι, βέβαια, «το πιο ιερό τραγούδι που έψαλα ποτέ» ούτε «τ' ωραιότερο τραγούδι που ποτέ εψάλανε σ' όλο τον κόσμο», αλλά τουλάχιστον ένα δίκαιο συμπλήρωμα, για να έχουμε όλοι απόψε μπροστά μας μια πληρέστερη εικόνα σου, πέρα από όσα συμμετοχικά ακούστηκαν προηγουμένως, θα προσθέσω και για σένα λίγα πράγματα, πολλά από τα οποία προκύπτουν και από την προσωπική μας γνωριμία που συμπληρώνει κιόλας 37 χρόνια, από τότε που δευτεροετής φοιτητής παρακολουθούσα με χαρά τα πρώτα αισθηματικά αναφοκοκκινίσματα στις μελαχρινές μα πάντα ολλαντέζικες παρειές σου, όπως και τις λυτρωτικές εξόδους σου στον κήπο του κτιρίου αυτού, συντροφιά με μια χαριτωμένη και πανέξυπνη παπαδοπούλα, φοιτήτρια της Γερμανικής Φιλολογίας και μεγαλύτερη αδελφή τού μόνου αθώου συμμαθητή μου από το Γυμνάσιο που έκανε, σαν κι εμένα, το μεγάλο λάθος να γίνει φοιτητής τής «διασήμου των Φιλοσόφων σχολής», αντί γιατρός, καθηγητής του Πολυτεχνείου ή χτιζοσπιτάς, όπως μας προόριζαν οι συμμαθητές μας ή, κάποτε, ήθελαν και δικοί μας.

Οι δεσμοί του Arnold van Gemert με τη Σχολή μας και την πόλη μας δεν περιορίζονται, βέβαια, μόνο σε τούτη την καθοριστική, για την υπόλοιπη ζωή του, γνωριμία του: ο γάμος του με την Τοτούλα Καϊμάκη έγινε κι αυτός στη Θεσσαλονίκη, και η πόλη μας είναι, από κει και ύστερα, η βάση όχι μόνον των αδιάλειπτων θερινών διακοπών του στη Χανιώτη, αλλά και των συχνών πυκνών επισκέψεών του στο πανεπιστήμιό μας. Με τη Σχολή μας και με πολλούς συναδέλφους μας ο Arnold έχει και στενές ακαδημαϊκές σχέσεις, αφού έχει μιλήσει επανειλημμένα σε μαθήματα και σεμινάρια, έχει παραστεί σε αρκετά συνέδρια, και συντόνιζε με μεγάλη φροντίδα, κάποτε και με καημό ή ανησυχία, για πάνω από 12 χρόνια, ευρωπαϊκά προγράμματα φοιτητικής και ακαδημαϊκής κινητικότητας «Έρασμος/Σωκράτης», και, για ένα χρόνο, ένα μεγάλο πρόγραμμα «Tempus», το οποίο βοήθησε πολύ – χάρη και στις δικές του σύντονες προσπάθειες, την πρακτικότητα και τη γενναιόδωρη φιλοξενία – τμήματα ελληνικών ή και νεοελληνικών σπουδών στην Ουγγαρία και την Πολωνία.

Φυσικά, σήμερα τον τιμούμε ιδίως για το πλουσιότατο έργο του στον χώρο της νεοελληνικής φιλολογίας και ιστορίας, από το 1204 ως τα τέλη

του 17ου αι. Και αρχίζω πρώτα από την κύρια διαφορά των προσανατολισμών του από τον σταθερό συνεργάτη του, τον Bakker: στη θέση της γλωσσολογικής και συγκριτολογικής οπτικής, που κυριαρχεί σε πολλές από τις ατομικές εργασίες του Wim, ο van Gemert προέταξε μιαν άγρυπνη μέριμνα ιστορικοϊδεολογική και ιστορικοκοινωνιολογική. Μολονότι δεν άφησε διόλου καταμέρος τη φροντίδα για τις γλωσσικές ανάγκες (από χρόνια δουλεύει στην ετοιμασία ενός μεγάλου Ολλανδοελληνικού και Ελληνοολλανδικού λεξικού, που, όταν κυκλοφορήσει, θα καλύψει ένα τεράστιο κενό μέσα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης), εκείνα που τον συγκινούν περισσότερο είναι: η σύνθεση της κοινωνίας στην Κρήτη και σε άλλα φραγγοκρατούμενα μέρη της Ανατολής, η σύνδεση των μεγάλων ιστορικών εξελίξεων στη Δύση με τις απηχήσεις/αντανάκλασεις τους στη «Δύση της Ανατολής», οι λογοτεχνικοί συντονισμοί και οι καθυστερήσεις, η μελέτη και ανακάλυψη χειρογράφων και άλλου υλικού, η αρχειοδιφική αναζήτηση και διαλεύκανση της οικογενειακής και τοπικής καταγωγής και διακλάδωσης, της οικονομικής επιφάνειας, του θρησκευτικού φρονήματος, της προοδευτικότητας ή συντηρητικότητας μεμονωμένων λογίων, ομάδων-κύκλων τους ή ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων. Όλα αυτά τον απασχόλησαν και τον απασχολούν επίμονα μέσα από την επιθυμία να ριχτεί άπλετο φως όχι μόνον πάνω στα επιφαινόμενα, ή σ' αυτό που θα έλεγαν οι αρχειομαρξιστές «εποικοδόμημα», μα και πάνω στις «δομές βάθους», ή στη «βάση» συγκεκριμένων κοινωνιών, ιδιαίτερα στο μεταίχμιο ανάμεσα στον Μεσαίωνα και τους Νέους Χρόνους ή στους πρώτους αιώνες του νέου ελληνισμού. Από την κύρια αυτή μέριμνα (θα την αναδείξει, φαντάζομαι, και το πρωτότυπο θέμα των «ξένων» της Κρητικής λογοτεχνίας που θα μας αναπτύξει σε λίγο, αμέσως ύστερα από την ανάγνωση-επίδοση και του δικού του ψηφίσματος) προέκυψαν πάμπολλα ωφέλη για τις γνώσεις μας, και μια καινούρια αντίληψη για μεγάλο τμήμα της υστερομεσαιωνικής, αναγεννησιακής, μανιεριστικής και μπαροκικής γραμματείας μας: κατέρρευσαν αρκετοί παλιοί γραμματολογικοί και κριτικοί μύθοι για την αποκλειστική «λαϊκότητα» ή την «αντιστασιακή ανατολική ελληνορθοδοξία» των κορυφαίων συγγραφέων της περιόδου αυτής, μύθοι που είχαν τραφεί ήδη από τον αντιφραγκισμό των χρόνων του ευσεβιστικοτραφούς Αλέξανδρου Ελλάδου και, αργότερα, από τα ιδεολογήματα του εθνολάγνου ρομαντισμού, των ηρωικών απελευθερωτικών εξεγέρσεων της Κρήτης και του ελληνικού αλυτρωτισμού στο β' μισό του 19ου και στο α' τέταρτο του 20ού αι.: αναδείχθηκαν, με αναντίρρητη τεκμηρίωση και εξονυχιστική προσοχή, η ποικιλία και ο πλούτος του συγκρητισμού ή των διαφορών στα θρησκευτικά δόγματα, στις κοσμοθεωρίες ή στις ειδικές ηθικές στάσεις

σε περιόδους γενικευμένης κρίσης, στα γλωσσικά ιδιώματα και στο ύφος, γενικότερα στους τρόπους ζωής στη δυτικοκρατούμενη Ανατολή· φωτίστηκαν καλύτερα τα βιογραφικά και η εργογραφία μιας σειράς μειζόνων ή ελασσόνων συγγραφέων, από τον Σαχλίκη, τον Ντελαπόρτα και τον Φαλιέρο, ως τον Πικατόρο, τον Μπεργαδή και τους πατριωτικά ή χιλιαστικά κλονισμένους και ηθικοδιδασκτικότερους Μπέρτο, Σκλέντζα, Λιμενίτη, Χούμνο, τους κατοπινούς Σκλάβο, Θεολογίτη, κ.ά.

Μνημειώδεις έμειναν: οι αναζητήσεις του van Gemert για τα κοινωνικά φαινόμενα και τις ειδολογικές λογοτεχνικές επιπτώσεις τους στον 14ο αι., «τον αιώνα της συμφοράς» και των μεγάλων θανατικών στη Δύση και τη μη μογγολοτουρκική Ανατολή· οι διερευνήσεις του για την οργανωμένη πορνεία στις βενετοκρατούμενες υπερπόντιες κτήσεις· οι εξηγήσεις και εκτιμήσεις του για τη διακύμανση, τις εξάρσεις ή τις υφέσεις στις ενδοχριστιανικές διαφορές μέσα στο ευρύ πεδίο ώσμωσης που αντιπροσώπευε το βενετικό ναυτικό κράτος· οι ευαίσθητες βυθομετρήσεις ηθικής και ηθών σ' ένα μακρότατο χρονικό διάστημα, από τα τέλη του 14ου αι. έως και ύστερα από το 1635· τέλος, η πολύτιμη ανασύνταξη του χρονολογικού κανόνα της κρητικής λογοτεχνίας στα χρόνια 1360-1690, που διερευνήθηκε σε ποικίλα στάδια, συνήθως σε συνεργασία με τον Wim Bakker, με τη συνδρομή λίγο νεότερων συναδέλφων τους, όπως ο David Holton, και, τέλος, με τη συμμετοχή νεότερων καλών μαθητών τους, όπου, δίπλα στις/στους Marjolijne Janssen, Joke Aalberts, Arthur Bot, θα βάζαμε τις Anita Stamoulis, Dusjka Stijfhoorn, Saskia Alting, Τατιάνα Μαρκάκη.

Παράλληλα, όμως, όπως έγινε και με την αντίστοιχη μέριμνα του Bakker για τη γλώσσα και τη σύγκριση με πρότυπα-πηγές, στον van Gemert η ιστορική ή κοινωνιολογική διερεύνηση δεν στόμωσε ποτέ την καθαυτό φιλολογική· οι άφθαστες εκδόσεις έργων του Φαλιέρου· οι προσεγμένες μελέτες του διακειμενικού διαλόγου του Σαχλίκη και του Φαλιέρου με την ιταλική λογοτεχνία του καιρού τους· οι νεοαναλυτικές και αποδομιστικές προτάσεις στο κείμενο του *Απόκοπου* μα και της *Ρίμας* του Πικατόρου· οι παρατηρήσεις στην «Αχιλλίδα», τη «Βελισαριάδα», τον «Ιμπέριο» κ.ο.κ.: όλες δείχνουν τη μεγάλη σημασία των έργων αυτών για τη διαμόρφωση της λογοτεχνίας μας, αλλά, επίσης, και το πόσο βαθιά και, κάποτε, αθεράπευτα νοθευμένα ή παραλλαγμένα γνωρίζουμε πια τα κείμενα όχι μόνον της ελληνικής αρχαιότητας, αλλά, φευ, ακόμη και των αρχών της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αφού η νόθευσή τους είχε προχωρήσει ήδη από την εποχή του πολλαπλασιασμού των χειρόγραφων αντιγράφων/κωδίκων-συλλογών και των πρώτων έντυπων εκδόσεων στα τέλη του 15ου και στο α' μισό του 16ου αι. Στα εγχειρή-

ματα αυτά εντάσσεται και το άνοιγμα νέων οριζόντων στον τομέα της εκδοτικής κατάστρωσης κειμένων με περισσότερες παραλλαγές, ή έργων με περισσότερες από μία πραγματώσεις/εκδοχές, κάποτε και από διαφορετικούς συγγραφείς· ακόμη, η αναλυτική παλαιογραφική περιγραφή καιρίων – για την ιστορία της παράδοσης των έργων της λογοτεχνίας μας – κωδίκων, η σύγκριση μετρικά ή και υφολογικά αλληλοδιάδοχων εκδοχών, κ.ο.κ.: η ευρωπαϊκή προοπτική της επιστημοσύνης του van Gemert είναι έκδηλη, αφού στέρεη, πάντοτε, αφετηρία του είναι ανάλογα εκδοτικά εγχειρήματα στον χώρο των ρομανικών και παλαιογερμανικών φιλολογιών.

Όλοι ευχόμαστε στον Nol να ολοκληρώσει γρήγορα τις εκδόσεις του Πικατόρου και άλλων έργων της «πρώιμης» και «μέσης» κρητικής λογοτεχνίας που τον απασχολούν, και να αντιμετωπίζει με το ίδιο ακατάβλητο σθένος και την ίδια ηρωική αυταπάρηση την εύλογη υπερκόπωση που τον βγάζει κάθε τόσο εκτός μάχης, για να τον ωθήσει αμέσως μετά «και ξανά προς τη δόξα να τραβά».

Ύστερα από την απόλαυση του μετρημένου λόγου του Wim Bakker, ελπίζω σε λίγο, ύστερα από την ανάγνωση του δεύτερου ψηφίσματος από τον πρόεδρο του Τμήματος, να ακούσετε με την ίδια τέρψη και τη συνθετική συνόψιση του Arnold van Gemert για το πολυσύνθετο μωσαϊκό των πρώτων φάσεων της Κρητικής λογοτεχνίας, αφού αυτός υπόσχεται με τον τίτλο του θέματός του να μας βγάλει από το υποτιθέμενο κλειστό εργαστήρι της συντεχνίας της «λογοτεχνικής κοινής» των κρητικών ποιητών και να μας φέρει στην πολύβουη πολυεθνοτική κοινωνία της βενετοκρατούμενης Κρήτης του ύστερου Μεσαίωνα και της Αναγέννησης.